

Мартин Канушев

Историческа социология на наказателните политики в България. Том I: Престъпление и наказание в националната държава. София: НБУ, 2015, 478 с.

Историческа социология на наказателните политики в България. Том II: Наказателните практики на комунистическия режим. София: НБУ, 2016, 552 с.

(Резюме)

Научен залог: изследването, което бихте прочели е по „история на правото” според областта, която разглежда, и референциите, които има за основа; но това не е аналитична работа на „историк” или на „юрист”. Аз съм социолог, който е дълбоко убеден, че ако вложи необходимите грижа, търпение, скромност и внимание, е възможно да постигне висока компетентност по юридическите и историческите текстове, които оформят онзи специфичен „дух на една епоха”. Не бих желал обаче да се придържам към един нормативен, процесуален или институционален подход при социологическото изследване на наказателното право, а искам да анализирам упражняването на наказателната власт в новата и най-новата българска история. Следователно, нямам за крайна цел да изградя поредната, по-малко или повече, кохерентна „теория за властта”, а се стремя към научното конструиране на „аналитика на властта”; това означава коректно да се определи областта, която отношенията на наказателната власт формират, и познавателните инструменти, позволяващи да бъде анализирана тази област.

Тази социологическа аналитика може да бъде конструирана, само ако наистина се разделим с една класическа представа за властта, която, следвайки Мишел Фуко, трябва да бъде определена като „юридико-дискурсивна”¹. Според въпросната теоретична нагласа, властта се упражнява по един и същ начин на всички равнища на

---

¹ Вж. Фуко, М. 1993. *История на сексуалността. Волята за знание*. Издателство „ЕА”, Плевен. „От горе до долу, както във всеобхватните си решения, така и в своите капилярни интервенции, каквито и да са апаратите и институциите, върху които се опира, тя би действала по еднообразен и общоразпространен начин; властта би функционирала според простите и безкрайни възпроизвеждания на закона, забраната и цензурата: от държавата до семейството, от владетеля до бащата, от трибунала до дребните всекидневни наказания – човек би откривал някаква обща форма на власт, различна единствено по мащабите си. Тази форма е *правото* – с играта между законно и незаконно, трансгресия и наказание” (Фуко 1993: 116).

социалната реалност, включително над конститутивните структури на самия субект. Това е власт, чийто модел е юридически, центриран единствено върху произнасянето на закона и функционирането на забраната. Ръководният принцип: правото е самата и единствена форма на властта и властта винаги се упражнява под формата на право. Или казано по друг начин, само държавата посредством правото може да упражнява легитимно насилие чрез законите и институциите. На свой ред юридическите инстанции трябва да изградят единен социален ансамбъл; да идентифицират своята воля със закона; да упражняват властта чрез механизмите на забрана и санкции. Всички видове доминация, подчиняване, зависимост, в крайна сметка, се свеждат до ефекта на покорството. И разбира се, една друга политическа традиция продължава все още да ни казва, че абсолютната и произволната власт е истинското отрицание на правото; че на властта-закон винаги се противопоставя властта-репресия. Това е точката на пречупване, в която правото се отказва от самото себе си, а неговото законно оръжие – легитимното насилие – се превръща в „необуздан“ масов терор. Властта – от чиста граница, поставена пред свободата, напускайки собствените си условия за възможност, вече представлява незаконна употреба на сила; едно извънредно, ексесивно и нелегитимно насилие².

Тезата, че проблемът за суверенността е централния проблем на правото в модерните общества за мен означава: основната функция на правния дискурс се състои в маскирането или в премахването на факта на господство вътре в системата на властта. И то за да може на мястото на това напълно прикрито, но действително господство да възникнат два неотменими юридически елемента: от една страна, легитимните права на суверенността, а от друга, законовото задължение за подчинение. В крайна сметка, каквото и да твърдят юристите, правната система е лишаване от социалния факт на господство и от неговите следствия при упражняването на властта. Няма съмнение, че в социологическа перспектива съвременното право задейства и осъществява отношения, които не са отношения на суверенност, а на подчинение. Но не става дума за факта на глобално господство на един елемент върху всички или на една група над друга, а за многобройните форми на господство, които се упражняват вътре в едно общество: не

---

² „Въпросът за кралската власт (или по-късно за държавната власт) се поставя по два начина: или за да се покаже в какво юридическо тяло се е въплътила кралската власт, как монархът наистина е живото тяло на суверенността, по какъв начин неговата макар и абсолютна власт съответства съвършено точно на основното право; или обратното, да се покаже по какъв начин трябва да бъде ограничена тази власт на суверена, на какви правила би трябвало да се подчини, съобразно какви граници и в какви граници трябва да я упражнява, за да може тази власт да запазва своята легитимност” (Фуко 2003: 40).

суверенността в нейния единен и завършен строеж, а множеството подчинености, които функционират в социалното тяло. Накратко, правната система и юридическата сфера са постоянен проводник на отношения на господство, на полиморфни методи на подчинение. В тази перспектива трябва да разбираме правото не като легитимност, която е задължително да бъде фиксирана, а от гледна точка на властовите процедури, съществуващи в него. Следователно, не трябва да насочваме своя научен анализ към юридическата система на суверенността, държавните апарати или политическите идеологии, а да изследваме конкретните практически доминации. Това наистина означава да изследваме отношенията на власт извън сферата, ограничена от юридическата суверенност, и да ги анализираме на основата на методите на господство и подчинение, конструирани от съвременното право.

Залогът на подобно социологическо изследване: ще се опитам да изградя аналитика на упражняването на наказателната власт в „модерното“ българско общество, която ще се разгръща чрез взаимното противопоставяне, допълване и заличаване на два полюса: право и репресия, закон и терор, забрана и съпротива, легално правосъдие и извънредни съдилища, кодифицирани наказания и мерки за сигурност, легитимно и нелегитимно насилие, затвор и лагер. От друга страна това ще бъде история на дискурсивната конституция на „престъпния човек“; да изследвам „престъпността“ като исторически опит, предполага че разполагам с метод, чрез който мога да анализирам трите оси, които я конституират.

Първо, властовите системи, които регулират нейната практика (законови, съдебни и затворнически процедури; възпитателни, изправителни и коригиращи санкции; полицейски, административни и наказателни средства; следствени и прокурорски действия; принудителни, осигурителни и превантивни мерки; институционални ансамбли: арести, поправителни домове, места за временно задържане, трудово-възпитателни общежития, трудово-възпитателни училища, възпиталища и интернати, психиатрични болници, затвори и лагери).

Второ, знаниевите дискурси, които са релевантни спрямо съществуване й (научни: юридико-наказателен, криминологичен, антропологичен, медицински, психологически, педагогически; идеологически: държавен, капиталистически, социалистически, постсоциалистически; дискурсивни практики: полицейска, следствена, арестантска, съдебна, трудова, училищна, болнична, затворническа, лагерна).

Трето, формите, в които индивидите разпознават и признават самите себе си като и за субекти (нарушителят, престъпникът, криминалният, рецидивистът, невменяемият, „непоправимият“, „общественоопасният“, „обективният враг“, „политически опасните лица“, „беглецът зад граница“, „изменникът на родина“, „неустойчивият елемент“, хулиганът, безделникът, „паразитът“, „аморалният“, принудително изселеният и задължително заселеният, осъденият от другарски съд, малолетният и непълнолетният правонарушител и т.н.).

Изследователска област: искам да анализирам формирането на различни типове знание относно престъпността в „модерното“ българско общество като рефлексивно „променя“ термините за право, свобода и отговорност с термините за власт, сила и съпротива. Подобно разбиране замества прилигиването на закона с гледната точка на стратегическата цел, репресивността на забраната – с порядъка на тактическата ефикасност, легитимността на суверенността – с динамиката на полето от силови отношения. Социологическата аналитика на „историята на правото“ с въпросните неюридически термини не трябва да постулира като изначални дадености суверенността на държавата, формата на закона или ансамбъла от институции. Властта представлява множеството от силови отношения, иманентни на съответната област, в която се упражняват и конститутивни за нейната организация; стратегиите, чрез които те постигат съвкупен ефект и изграждат завършена структура или институционална верига, и която намира въплъщение в държавните апарати, във формулата на правото, в социалните неравенства³. На свой ред властовите отношения съществуват само като функция на множество точки на съпротива, които са налице в тяхното поле на действие⁴. И ако мрежата на властта довежда до формирането на системни образувания, то роенето на съпротивите пронизва социалните стратификации и индивидуалните траектории. Стратегическото кодиране на ключовите точки на съпротива прави възможна всяка макросоциална трансформация, така, както модерната държава основава властовите отношения върху институционалното обединяване. На това основание в предстоящото изследване производството на „наказателно знание“ за

---

³ „Несъмнено трябва да бъдем номиналисти: властта не е институция или структура, не е някакво могъщество, с което някои са били надарени: власт е името, което се дава на една сложна стратегическа ситуация в дадено общество“ (Фуко 1993: 127).

⁴ „По отношение на властта не съществува *едно* голямо място на Отхвърляне – душа на бунта, средище на всички непокорства, чист закон на революционността. Съществуват различни видове съпротиви: възможни, необходими, невероятни, спонтанни, диви, самотни, обмислени, пълзящи, необуздани, непримирими, забързани в постигане на споразумение, користни или пожертвувателни; по дефиниция те могат да съществуват единствено в стратегическото поле на властовите отношения“ (Фуко 1993: 130).

престъпността в новата и най-новата българска история ще бъде анализирано именно в полето от властови отношения, като се изхожда от снопът от стратегии, иманентни на актуалното разположение на силите.

Аналитичен обект: фокусът, и следователно научните граници, на това изследване представляват исторически специфичните начини на упражняване на наказателната власт в три „различни” макросоциални контекста: българското капиталистическо, социалистическо и постсоциалистическо общество, с акцент върху разрывите, прекъсванията и несъизмеримостите, но и върху контюинитета и приемствеността; интересувам се не само от различията, но и от повторенията между тях. Подобна социологическа перспектива с профил върху “емпиричното битие” на правото изисква анализът да бъде реализиран от двойна гледна точка: правото като резюмиращо в самото себе си качествените особености на точно определен социално-исторически контекст и правото като ключов елемент или необходим компонент от неговото системно възпроизводство. Не съществува една-единна и всеобхватна наказателна политика валидна за цялата нова и най-нова история на българското общество, и засягаща по идентичен начин всички конкретни прояви на престъплението. Ако вземем за изходна точка края на XIX в. на практика могат да бъдат разграничени няколко наказателни стратегии за социален контрол върху феномените на престъпността. Но те не са възникнали заедно и наведнъж, едновременно в даден политически момент; обратното, те придобиват кохерентност в определен социален контекст, постигат собствена ефикасност в сферата на властта и продуктивност в сферата на знанието, което ги прави исторически специфични. Най-напред зад и дори отвъд юридическата рамка, рецепирана и конструирана в българското капиталистическо общество под формата на кодификация на престъпленията и спецификация на наказанията откриваме един друг процес, свързан с постепенен преход от санкциониране на противоправното деяние към „дисциплинарно изправление” на престъпния субект. Извънредното законодателство, прието и прилагано между двете войни, конституира различна наказателна стратегия: макар, артикулирани най-вече в юридически термини, тук легалните наказания в действителност представляват една система от строги мерки за сигурност и защита на държавата. През ранния социализъм е налице един радикален процес на директивна квазиюримизация на престъплението, в резултат на екцесивна „революционна целесъобразност” и максимална концентрация на наказанието, насочено на първо място

към тотално „обезвреждане на политически опасните лица“. „Развитият“ или „класическият“ социализъм постепенно започва да конструира и да прилага една „рационална“ икономия на наказателната репресия: тук е изградена непрекъсваема верига от властови институции за всеобхватен надзор и всекидневна инфранаказателност. През късния социализъм е налице поредното важно обръщане на наказателната стратегия: от преследване, разкриване и санкциониране на престъпленията към изграждане на завършена система за „изчерпателна“ превенция и профилактика на престъпността. В постсоциалистическото общество ще фиксираме процес на рекодификация на криминалните феномени и на постъпателна реорганизация на системата на наказанието; на въвеждането и прилагането на цяла съвкупност от пробационни мерки, и на конституирането на нов тип ресоциализация, свързана с „оценка и управление на риска“, носен от престъпния субект.

За какво точно става дума в тези наказателни стратегии? За „борба срещу престъпността“? Или за пряко усилие тя да бъде поставена под контрол? За един стремеж да бъде по-добре управлявана или да бъде постепенно ликвидирана? Някакъв начин да бъде формулирана онази част знание за нея, което би било политически приемливо и икономически полезно? В действителност става дума за самото социално конструирание на наказателния дискурс върху престъпността в „модерното“ българско общество: неговото възникване, развитие и промяна; различие и повторение; форма и съдържание; обекти, понятия и модалности; граници. Следователно, „престъпност“ е името на един исторически феномен, където в съответствие с няколко мащабни стратегии се свързват упражняването на наказателната власт и производството на научно знание.

Историческа периодизация: изхождам от една обобщена предпоставка – историята на България в последните 130 години съвсем не доказва действието на перманентно и тотално репресивна по същността си наказателна власт. Ако искаме да центрираме историята на наказателното право у нас единствено върху репресивните механизми тя предполага минимум два разрива. Изходната точка е периода 1886-1896 г., който се характеризира с рецепция на модерното право, кодифициране на престъпленията, специфициране на наказанията, изграждането на единна полицейска, съдебна, а по-късно и затворническа система. Първият разрив или по-скоро начално пречупване на изходната юридическа тенденция е извънредното законодателство, прието и прилагано между двете войни, което не просто засилва, разширява и

префокусира наказателната репресия, но въвежда и поредица от строги мерки за сигурност и защита на държавата. Вторият разрив в разгръщането на този исторически процес е периода 1944-1951 г.: моментът, в който механизмите на репресия максимално и безконтролно се усилват; когато е налице „преход” от подтискащи и възпиращи легални забрани към интензивно и „необуздало” масово насилие; тук сме свидетели на тотална квазиюримизация и изначална денормативност на наказателните практики. В края на този период, заедно с окончателното приемане на цялостно социалистическо законодателство и създаването на тоталитарна правна система, е налице процес на постъпателно конструиране на една „рационална” икономия на наказателната репресия. Тази тенденция се задълбочава чрез директивната реализация на една наказателна политика за оптималното съчетаване вътре в самите поправителни санкции на принудителни и възпитателни елементи в резултат на постоянното внедряване на разнообразни мерки за обществено въздействие. Ускореното изграждане на „развито” социалистическо общество поражда историческата необходимост от своеобразна редуция на държавната принуда до един „оптимален минимум” със цел постигането на „висока ефективност” при най-икономично използване и ограничаване на сферата на наказателната репресия за сметка на разширяване на социалното поле на превантивната дейност. Постсоциалистическият период е белязан от нормативна рекодификация на феномена престъпност и относително смекчаване на наказателната строгост; от полувенчати реформи в наказателното законодателство и от създаването на „независима” съдебна система.

Но това е само една от възможните, накратко „официалната история”, на българското наказателно право. Успоредно, под и дори срещу нея, съществува и особената хронология на социално производство на наказателните техники: изобретенията, измененията, различията, повторенията. Не на последно място е налице и една трета история: календарът на тяхното използване и на ефектите, до които те водят; на тяхното разпространение и точките на приложението им. Несъмнено тези две алтернативни истории не съвпадат с „общоприетата теза” за големия и безкраен репресивен цикъл, свързан с развитието на българското наказателно право, който обикновено е поместен в границите на „преходните периоди” или на макросоциалните трансформации. В действителност новата и най-новата история на наказателната власт в България се характеризира със съществуването на различни техники с няколко ключови обрата: края на XIX в. – създаване и развитие на процедури по

криминализация на престъпния субект; втората четвърт на XX в. – конструиране и прилагане на система от мерки за сигурност и защита на държавата; средата на XX в. – изграждане и налагане на тоталитарни технологии за социален контрол върху престъпността; края на XX в. – прекодиране, реорганизиране и смекчаване на системата на наказанието. Двете алтернативни истории на наказателното право в България – независимо дали става дума за хронологията на реалното изобретяване или за календара на разпространението на наказателните техники – правят съмнителна теорията за един-единствен репресивен цикъл, имащ своите фази на развитие и описващ крива с точки на пречупване. Тази „неофициална история” на наказателните практики, не безкрайната спирала на репресивните механизми за потискане на престъпността, а генеалогията на „позитивните технологии” за контрол върху нея, е значимият социологически въпрос.

Методологически принципи: не бих желал да изследвам упражняването на наказателната власт в „модерното” българско общество с научни подходи, които почиват върху нормативни – „какво легитимира властта?”; структурни – „как е разделена властта?”; или институционални модели – „какво представлява държавата?”. Обратно, ще се придържам към методологическите образци на Мишел Фуко, и ще я анализирам като конкретен социален феномен⁵, който не може да бъде обяснен с прогресивното развитие на правната рационалност или с актуалното състояние на юридическата нормативност, нито със съществуващата институционална организация на правосъдната или на затворническата система. Ще я поставя в нейното исторически специфично поле на властово действие, където преследването и санкционирането на престъпленията не е единствен елемент, а наказателните техники са не просто репресивни механизми, които потискат, изключват, унищожават, а са свързани със

---

⁵ „Настоящото изследване се подчинява на четири общи правила: 1. Да не съсредоточаваме изследването на наказателните механизми единствено върху „репресиращите” им действия, върху „санкциониращата” им страна, а да ги разположим върху цялата поредица от положителни резултати, до които те могат да доведат, дори на пръв поглед те да изглеждат странични. 2. Да анализираме наказателните методи не като прости следствия от правните норми или като индикатори за социалните структури, а като техники, специфични по отношение на други дейности в по-общия план на властта. 3. Вместо да разглеждаме историята на наказателното право и историята на хуманитарните науки като две отделни редици по-добре е да потърсим не съществува ли обща и за двете матрица и дали и двете не са свързани с един процес по „епистемологично-юридическо” формиране. 4. Да проверим дали това излизане на душата на сцената на наказателното правосъдие и съпровождащото го включване в съдебната практика на едно цяло „научно” знание, не е резултат от едно преобразуване в начина, по който самото тяло възплачва взаимоотношенията си с властта.

Накратко, да се опитаме да изследваме метаморфозата на наказателните методи, като изхождаме от политическата технология на тялото, в която бихме могли да разчетем общата история на властовите отношения и на обектните отношения” (Фуко 1998: 28).

социалното производство на поредица позитивни резултати; с конституиране на разнообразни форми на субективност. Накратко, това е социологически опит да бъде изградена една корелативна история между отговорността на престъпния субект и познанието за престъпния субект; една възможна генеалогия на научно-правния ансамбъл от отношения, в който упражняването на наказателната власт намира своите основания, и върху който разпростира своите ефекти.

Социологическа хипотеза: изходната предпоставка на това изследване е фундаменталното допускане, че „наказанието” в различните периоди от новата и най-новата българска история изпълнява сложна и обобщена, но специфична социална функция⁶, която и не може да бъде редуцирана до неговата законова и нормативна регламентация, нито до институционалното му прилагане от страна на правосъдието, нито до режима на изтърпяване в затворите и поправителните домове, в „местата за лишаване от свобода”. И следователно не приемам тезата, че наказанието е единствено легален начин за ограничаване на престъпленията и за намаляване на престъпността, и че в тази си социална роля, в зависимост от икономическите форми, политическите системи или моралните регулации, то може да бъде сурово или снизходително, насочено към възмездие или целящо да постигне компенсация, прилагано за преследване на конкретни индивиди или за определяне на колективни отговорности. Обратното, наистина бих могъл със социологическо въображение да предположа, че ако легалните наказания са създадени и прилагани, за да санкционират престъпленията, то определянето и преследването на нарушенията на закона ще имат за стратегическа цел да поддържат наказателните механизми и техните властови функции. Какво в

---

⁶ Нека да посоча още един пример, наред с гениалните научни постижения на Мишел Фуко, за подобен изследователски подход. В своята забележителна книга „Наказание и социални структури”, публикувана през 1939 г., Георг Руше и Ото Кирхаймер съотнасят различните наказателни режими с обществените начини на производство, които ги поражда. Според тях в една робовладелска икономика, наказателните механизми имат за социална функция да доставят допълнителна работна ръка – и да създават „гражданско” робство в допълнение към онова, което осигуряват войните и търговията. Във феодалното общество и по време, когато парите и производството са твърде слабо развити, наблюдаваме бързо и всестранно разпространение на телесните наказания – тъй като тялото в повечето случаи било единственото достъпно човешко благо. Изправителните домове, принудителният труд, наказателната манифактура се появяват успоредно с развитието и ускоряването на пазарните обороти на стоковото производство. Но тъй като промишлената система по необходимост изисква свободен пазар на работна ръка, делът на принудителния труд постепенно намалява в наказателните механизми на XIX в. и се заменя със затвор, който не е чисто и просто изпълнение на една законна присъда „лишаване от свобода”, а има преди всичко изправителни цели. Несъмнено тази строга неомарксистка корелация се нуждае от критични бележки и позитивни корекции. Въпреки това тя логически предизвиква важен социологически въпрос, на който трябва да бъде отговорено: какви социални функции изпълнява наказанието в „модерното” българско общество, и то не само по време на значимите макросоциални трансформации, но и през периодите на „нормално развитие”.

подобен случай означава чл. 21 на *Наказателния закон* от 13 февруари 1951 г. и на *Наказателния кодекс* от 10 февруари 1956 г. „Наказанието се налага само въз основа на съществуващите закони със цел: 1) да се обезвредят враговете на народа; 2) да се отнеме възможността на дееца да върши други престъпления; 3) да се поправи и превъзпита той към спазване правилата на социалистическото общежитие и 4) да се въздейства възпитателно върху другите членове на обществото. Наказанието не може да има за цел причиняване на физическо страдание или унижаване на човешкото достойнство” (НЗ 1951: 3; НК 1956: 4).

Ключови понятия: социологическият опит за конструиране на аналитика на упражняването на наказателната власт в новата и най-новата българска история предполага изграждането на кохерентна познавателна решетка.

Режим на истината: подобно понятие характеризира всеки специфичен исторически начин на възпроизводство на юридическата нормативност от гледна точка на отношението “власт-знание”; то дава възможност да разберем особената връзка между наказателно право и социален контекст. Да анализирам стратегиите на наказателната власт означава реално да уловя функционирането на нейните механизми между две граници: между правните правила, които формално разграничават властта и следствията на истината, които тази власт произвежда. Политическата философия има един централен и неотменим въпрос: как дискурсът на истината може да фиксира границите, които се полагат на властта по право? Проблемът тук е социологически: какъв е специфичния начин, по който в различните периоди от новата и най-новата българска история се организира връзката между право, власт и истина; и следователно, какви са правните правила, които задействат властовите отношения, за да произвеждат дискурси на истината?

Власт: ключовият въпрос е „как” се упражнява наказателната власт в „модерното” българско общество, а не „какво” тя представлява или „кой” я притежава. Властта съществува единствено като действие, дори то да е вписано в неизменни социални структури или в завършени юридически институции. Упражняването на властта е съвкупност от действия върху други действия: то оформя, задава границите на възможното поле, в което се разгръща бъдещото поведение на субектите. Следователно, отношението на властта се основава върху два задължителни елемента: „Другият” да бъде запазен като субект на действието и наличието на поле за отговорно-съпротиви. Свободата е условие за възможност на съществуването на властта; там,

където определеността е пълна, има единствено и само насилие. Понятието „поведение” изразява едновременно акт на „водене” на другите субекти и начин на „държане” в едно отворено поле от възможности. Упражняването на властта се състои именно в „ръководене на поведението”; в предустановяване на неговата вероятност; това е отношение на власт-управление.

Управление: понятие, отразяващо набора от институции, стратегии и тактики, които осигуряват ефикасното упражняване на властта в едно конкретно общество; то визира възможните техники и процедури, призвани да ръководят поведението на субектите. Накратко, под термина „управляемост” разбирам три факта. Първо, съвкупността от институциите, стратегиите и тактиките, които дават възможност на наказателната власт да бъде упражнявана ефикасно. Второ, историческата тенденция или силовата линия, която довежда към социална доминация на управлението като тип власт. Трето, общият процес, чрез който правната държава на Късното средновековие, превърнала се през XV и XVI в. в административна държава, се е трансформирала в съвременната държава на управляването. Следователно, присъщото отношение на властта не е насилието или борбата, нито войната, съюзът или договоят, а това своеобразно действие, което не е юридическо – управлението.

Сила: политическото поле в дадено модерно общество се изгражда от динамичната съвкупност от силови отношения, а „политиката” е повече или по-малко всеобхватна стратегия, която се опитва да ги координира и довежда до крайната им цел. Всяко силово отношение във всеки един момент предполага властово отношение, което е негов напречен разрез, и всяко властово отношение препраща – като към свое следствие, но и като към свое условие за възможност – към политическото поле, от което то е част. Постоянно да се твърди и повтаря, че „всичко на този свят е политика”, означава да се утвърждава вездесъщието на силовите отношения и иманентността им спрямо политическото поле.

Стратегия: под това важно понятие разбирам избора на „печелившите” решения в конкретно политическо поле; следователно „стратегията на властта” е използваната съвкупност от инструменти за поддържане на точно определено разположение на силите. Не съществува (наказателна) власт без наличието на свободна съпротива; отношението на властта и стратегията на противопоставяне са едно спрямо друго постоянна граница и възможност за преобръщане. Всяка конфликтна ситуация се стреми да се превърне в едно отношение на власт; всяко отношение на властта при

сблъска си с реално противодействие клони да се превърне в една печеливша или губеща стратегия. Отношението на властта и стратегията на борбата взаимно се преплитат.

Рационалност: в това изследване се придържам към една различна гледна точка спрямо отношенията между рационалност и власт. Тук интересът ми е насочен към специфичната икономия на отношенията на наказателната власт, а ключов пункт за анализ са съществуващите форми на съпротива. Целта не е изучаване на властта спрямо нейната иманентна рационализация, а анализ на отношенията на власт посредством сблъска на рационални стратегии. Властта е мрежа от винаги активни отношения; тя е обобщен ефект от стратегически позиции – ефект, който представя и провежда позицията на онези, над които се господства. Властовите отношения определят безброй огнища на нестабилност, всяко от които носи опасността от конфликт и преобръщане на силите.

Право: не разбирам това ключово понятие в юридически, нормативен или ценностен смисъл, а според едно неklasическо социологическо значение. От тази гледна точка основната функция на правния дискурс в нашето актуално настояще се състои в прикриването или заличаването на факта на господство вътре в системата на властта. Но в действителност съвременното (наказателно) право и закон, най-вече чрез структурно свързаните с тях полицейска, съдебна и затворническа институции, е важен проводник и инструмент за господство: то създава, поддържа и реализира не егалитарни, а асиметрични отношения, които представляват техники за подчинение. На свой ред това означава, че трябва да изследваме отношенията на власт-право не през условията за легитимността на юридическата суверенност, а да ги анализираме върху основата на методите на господство, техниките на подчинение и формите на доминация.

Насилие: в това изследване класическото социологическо разграничение между „легитимно” и „нелегитимно” насилие; институционализирано насилие, легитимирано от закона и упражнявано от държавата, и извънредно, екцесивно и концентрирано насилие, като незаконна употреба на сила за достигане на определени цели в известен смисъл не е от значение. Ако наистина приемем, че легитимността на насилието се нарича „право”, то нелегитимното насилие е продължение на правото с „терористични” средства. Това означава още, че социалните граници между легитимно и нелегитимно насилие са подвижни, обратими и изчезващи; в конкретни исторически ситуации те

изграждат едно междинно поле на неразличимост, в което властта-закон и властта-репресия са практически неотделими, а властта-управление временно е „суспендирана”.

Нека да повтора, за да няма теоретични недоразумения: онова, обаче, което характеризира отношенията на Властта-управление е начин на действие, който не въздейства пряко и незабавно върху другите хора, а върху самото им действие. Действия върху действията: потенциални или реални, предстоящи или бъдещи, евентуално възможни. Обратното: насилието има за крайна цел тотално да реорганизира тялото, групата или обществото; то насилва, прегъва, пречупва, руши, събаря, обезврежда и унищожавя, убива; единствената му алтернатива е пасивността; ако срещне съпротива може единствено да я сломи. Отношението на властта, напротив, се основава върху два безусловно необходими елемента: „Другият”, върху който тя реално се упражнява, да бъде запазен като субект на действието; както и възникването на едно свободно поле за истински отговори-съпротиви. Следователно, функционирането на властта не би могло както без употребата на насилие, така и без постигането на съгласие; никое упражняване на наказателната власт не може на единия край да не се припокрива с правото и закона, а на другия – с репресията и терора. Но те, съгласието и насилието, са инструменти или резултати, а не иманентни принципи на властта.

Знание: бих желал да се освободя от една философска и научна традиция, която продължава да постановява, че знание може да има само там, където са отстранени властовите отношения, и че познанието може да се развива успешно само извън полето им на действие. Обратното: време е да признаем, че властта произвежда знание; че властта и знанието взаимно се предполагат и укрепват; че няма отношения на власт без създаване на корелативно поле на знание; нито знание, което да не създава нови отношения на власт. Отношенията на „власт – знание” повече не могат, а и не трябва, да бъдат анализирани от гледната точка на един „безпристрастен” познаващ субект, който е свободен спрямо методите на господство; напротив, субектът, който рационално познава обектите е ефект от историческите метаморфози на системата „власт – знание”.

Дискурс: в това понятие „власт” и „знание” се съчленяват. Съществува постоянна игра, в която дискурсите могат да бъдат едновременно инструмент и ефект на власт, но също точка на съпротива и изходен пункт на противоположна стратегия. Следователно, изследването на наказателния дискурс в „модерното” българско

общество ще трябва да обхване двете основни равнища на неговата социална ефикасност: на тактическа продуктивност (какви реципрочни ефекти на власт и знание осигурява той?) и на стратегическо интегриране (какво силово отношение прави необходима употребата му?). Всеки подобен социологически анализ на наказателния дискурс като диахронна поредица от различни събития поставя неговия автор в измерението на историята.

Субект: изхождам от ключовата предпоставка, че своята конститутивна функция юридическите институции (като системно-структурна кристализация на властовите отношения) изпълняват само в неразделно единство с научното знание (правно, криминологично, антропологично, медицинско, педагогическо, психологическо, социологическо), и по този начин превръщат – чрез различни методи и техники на познавателно обективизиране – индивидите в субекти. При тази употреба понятието „субект” има две значения: субект, подчинен на други, чрез зависимост и контрол; и субект, привързан към самоличността си, чрез приписаната му идентичност. Оттук и пределната цел на подобно изследване: аналитично конструиране на една „неофициална история” на различните модуси на субективизиране на човешкото същество при упражняването на наказателната власт в „модерното” българското общество.

Изследователски задачи: наказателните стратегии за социален контрол върху феномените на престъпността в новата и най-новата българска история не могат да бъдат редуцирани до теории на правото, типове законодателства или правосъдни системи, нито да бъдат напълно идентифицирани с политическите управления и институционалните ансамбли. Те представляват модалности на упражняването на наказателната власт, които изграждат специфични „режими на истината”, вкоренени в историческите особености на съответния социален контекст. Този ръководен принцип изисква от предстоящия анализ да даде конкретен отговор на няколко въпроса. Първо, каква е системата от различия между субектите, която изгражда всяка една от стратегиите на упражняване на наказателната власт; всяко отношение на властта използва определени различия, които са за него условие за възможност и краен резултат. Второ, какъв е видът на целите, преследвани от онези, които упражняват наказателните стратегии: възмездие, компенсация или противодействие; изграждане на система от мерки за сигурност и защита; изолиране и унищожаване на „враговете на народа”; превъзпитание на „неустойчивите елементи”; идеологическо преобразуване на

осъдените; превантивна и профилактична дейност; наказателна ресоциализация. Трето, какви са инструменталните модалности: дали наказателната власт се упражнява чрез кодифицирани норми, въздействие със слово или чрез заплаха с оръжие; икономическо или политическо неравенство; трудови и образователни диференциации; контролни механизми; надзорна система, всекидневна инфранаказателност. Четвърто, какви са формите на институционализиране: съществува ли затворено устройство със специфични правила или става дума за лагерно устройство като „абсолютно пространство на изключението“; или са очертани йерархични структури и относителна функционална автономност; или е изградена сложна система с многобройни апарати като властова инстанция за общ контрол. Пето, каква е степента на рационалност на всяка от стратегиите на упражняване на наказателната власт: равнище на ефикасност на използваните инструменти и на увереност в постигането на целения резултат; технологически иновации и технически инвестиции; научни нововъведения.

Социологически метод: подобна перспектива, насочена към емпирично изследване на упражняването на наказателната власт в „модерното“ българско общество, предполага строго използване на критико-генеалогичен подход. Този некласически метод е условие за възможност за провеждането на един прецизен и детайлен анализ на наказателното право като институционална кристализация на властовите отношения, неразделно сплетени с механизмите за производство на знание. Критическият метод ще трябва да посочи формите на изключване, ограничаване, присвояване на наказателния дискурс; да покаже как те са се образували; как са се променяли и измествали; каква принуда са упражнявали; до каква степен са били преобърнати; и следователно, критическата задача е да бъде разплетен онзи плътен сноп от отношения, който здраво свързва помежду им властта, истината и субекта. Генеалогичният метод ще трябва да разкрие същностната хетерогенност на историята, липсата на еволюционна крива и строга последователност, разпръснатостта и уникалността на събитията, тяхната особена неповторимост, потенциалната им неосъществимост; и следователно, генеалогичната задача е да бъде отговорено на няколко конкретни въпроса: как се е образувал наказателния дискурс; с помощта на какви особени стратегии; каква е специфичната форма на всяка една от тях; какви са условията за нейното възникване, развитие, промяна.

Емпирични техники: тази некласическа методология налага използването на една хомогенна съвкупност от качествени техники за събиране, анализ и интерпретация

на емпирична информация: дискурсивен анализ, проучване на случаи и биографични методи. В изследването ще бъде приложен и количествен метод – вторичен анализ на юридически, криминологични и социологически данни и на статистически резултати. Първо, дискурсивният анализ обхваща: а) Парламентарни дебати и стенографски дневници за създаването, развитието и промените в наказателното право и наказателното правосъдие в България; б) Законопроекти, закони и наредби, които регулират юридическата, съдебната и наказателната практика (конституции, наказателни кодекси, наказателно-процесуални кодекси, закони за изпълнение на наказанията, наредби-закони, закони за устройството на съдилищата, подзаконовни нормативни актове, укази, постановления, тълкувателни решения, методически указания, дебати, доклади, инструкции); в) Институционални документи, които определят вътрешния ред, режима на задържане и средствата за поддържане на дисциплината в местата за лишаване от свобода (програми, правилници, ръководства, наредби, заповеди, устави, особени правила, длъжностни статуси, работни предписания, протоколи, експертизи); г) Юридически, криминологични и социологически изследвания за изграждането, реформирането и трансформациите на българската наказателна система (монографии, сборници, студии, статии, мемоари, очерци, лекции, учебници, реферати, коментари, рецензии, рапорти, наблюдения, тълкувания, синтези). Второ, изследване на случаи и автобиографии на ключови личности, участвали в изграждането на наказателната система, а също и институционални биографии и жизнени истории на лишени от свобода (задържани, арестувани, рецидивисти, душевноболни, изселени, въдворени, лагерници, осъдени на смърт или доживотен затвор, непълнолетни правонарушители и т.н). Трето, вторичен анализ на юридически, криминологични и социологически изследвания и на статистически данни със цел концептуализация на тенденциите в историческата динамика и актуалното състояние на българската наказателна система.

Личен мотив: нагласата, който ме ръководи за практическата реализация на подобно изследване е твърде проста и изключително сложна за разбиране; това е любопитството – във всеки случай единственият вид любопитство, което си заслужава усилието да бъде практикувано с някакво непрестанно упорство; не онова, което се стреми да усвои приемливото да се знае, а онова, което ти позволява да се освободиш от самия себе си. Колко би струвал стремежа ни към знание, ако трябваше да осигурява единствено придобиването на познания, а не – по някакъв начин и доколкото е

възможно – поставяне под въпрос на този, който познава? Защото какво представлява социологическата рефлексия в една своя неотменима част, ако не критическа работа на мисленето над самото себе си? И ако вместо да легитимира онова, което вече се знае, не се състои в начинанието да се разбере, как и доколко е възможно да се мисли по различен начин? Винаги има нещо недостойно в един социологически дискурс, когато той иска, отвън и отгоре, да бъде закон за социалните и хуманитарните науки, да им посочва къде е тяхната истина и как да я открият, или когато се заема да ги обвинява в безкритичен позитивизъм; но негово право е да изследва, какво може да бъде променено в собственото му мислене, чрез упражняването на едно чуждо му знание. „Опитът” – който представлява променящо се изпитание на самия себе си в играта на истината, а не опростяващо присвояване на другия за целите на общуването – е фундамента на науката социология, поне ако тя бъде разбрана като възможност за критическа работа върху собственото ни мислене.